

**NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA KOMMUNIKATIV
KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH****Odiljonova Muzayyamxon Abbosxon qizi***Qo‘qon Davlat Universiteti**E-mail: muzayyamxon2004@gmail.com**Tel: 90.8502540*

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ya‘ni, alaliya, dizartriya, rinolaliya, umumiy nutqiy rivojlanmaganlik kabi holatlar kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish masalasi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot kirish, metodlar, natijalar va muhokama va xulosa bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston va xalqaro manbalarga tayangan holda, nutq nuqsonlarining kommunikativ jarayonlarga ta‘siri, logopedik korreksiya usullari, o‘yinli va interfaol texnologiyalar orqali kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sistemali, o‘yin asosidagi va individual yondashuvlar bolalarning muloqot ko‘nikmalarini, ijtimoiy moslashuvini va shaxsiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Maqolada logopedlar, maxsus pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar berib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, kommunikativ kompetensiya, logopedik korreksiya, o‘yin texnologiyalari, muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagogika.

Abstract. This article analyzes the formation of communicative competencies in children with speech impairments such as alalia, dysarthria, rhinolalia, and general speech underdevelopment from a scientific-pedagogical perspective. The study follows covering introduction, methods, results, and discussion. Drawing on Uzbek and international sources, it examines the impact of speech defects on communicative processes, speech therapy correction methods, and ways to develop competencies through play-based and interactive technologies. The results indicate that systematic, game-based, and individualized approaches significantly improve children’s communication skills, social adaptation, and personal development. The article provides practical recommendations for speech therapists, special educators, and parents.

Keywords: speech impairment, communicative competence, speech therapy correction, play technologies, communication skills, social adaptation, special pedagogy.

Аннотация. В данной статье научно-педагогически анализируется проблема формирования коммуникативных компетенций у детей с речевыми нарушениями алалия, дизартрия, ринолалия, общее недоразвитие речи и др. Исследование построено по структуре включает разделы введения, методов, результатов и обсуждения. На

основе узбекских и международных источников рассмотрено влияние речевых дефектов на коммуникативные процессы, методы логопедической коррекции, пути развития компетенций через игровые и интерактивные технологии. Результаты показывают, что системная, игровая и индивидуальная работа существенно улучшает коммуникативные навыки детей, их социальную адаптацию и личностное развитие. Статья содержит практические рекомендации для логопедов, специальных педагогов и родителей.

Ключевые слова: *речевое нарушение, коммуникативная компетенция, логопедическая коррекция, игровые технологии, навыки общения, социальная адаптация, специальная педагогика.*

KIRISH

Nutq insonning ijtimoiy hayotdagi asosiy vositasi bo‘lib, muloqot, fikr almashinuvi va shaxsiy rivojlanishning muhim omilidir. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar masalan, og‘ir nutqiy rivojlanmaganlik – TNR yoki umumiy nutqiy rivojlanmaganlik – ONR ko‘pincha nafaqat til tuzilishini, balki kommunikativ jarayonlarni ham qiyinlashtiradigan muammolarga duch keladi. Ularning lug‘at boyligi cheklangan, grammatik tuzilishi buzilgan, tovush talaffuzi nuqsonli bo‘ladi, natijada tengdoshlari bilan muloqotda qiyinchiliklar yuzaga keladi, o‘z fikrini ifodalashda qo‘rquv paydo bo‘ladi va ijtimoiy izolyatsiya kuchayadi [1]. Zamonaviy ta‘lim tizimida, xususan O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni va Inklyuziv ta‘lim konsepsiyasida bolalarning har tomonlama rivojlanishi, shu jumladan kommunikativ kompetensiyalari asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Xalqaro tajribada ham (masalan, Yevropa Ittifoqi va AQShning speech-language pathology standartlari) nutq nuqsonlarini bartaraf etish nafaqat tilni tuzatish, balki bolaning ijtimoiy munosabatlardagi faolligini oshirishga qaratilgan [2].

Mazkur maqolaning maqsadi nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy asoslarini va amaliy yo‘llarini tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot dolzarbligi shundaki, bugungi kunda O‘zbekistonda maxsus ta‘lim muassasalarida logopedik ishlar ko‘paygan bo‘lsa-da, kommunikativ kompetensiyaga qaratilgan integratsiyalashgan yondashuvlar hali yetarli emas.

METODLAR VA MATERIALLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy va empirik eksperimental usullarga asoslandi. Nazariy qismda O‘zbekiston Respublikasidagi maxsus pedagogika va logopediya sohasidagi ilmiy ishlar hamda xalqaro manbalar (Dudko Ya.O., Cherkasova E.L., Vygotskiy L.S., Ushakova O.S., Deckers S.R.J.M. va boshqalar) chuqur tahlil qilindi. 50 dan ortiq ilmiy maqola, monografiya, darslik va Cochrane Review kabi meta-tahlillar o‘rganildi. Nazariy tahlil orqali nutq

nuqsonlarining (alaliya, dizartriya, rinolaliya, umumiy nutqiy rivojlanmaganlik – ONR) kommunikativ kompetensiyaga ta’siri, o‘yin texnologiyalari va interfaol usullarning samaradorligi aniqlandi. Empirik qism Toshkent shahridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasalari va logopedik markazlarda o‘tkazildi. Tadqiqotda 5–8 yoshli 40 nafar bola ishtirok etdi (eksperimental guruh – 20 nafar, nazorat guruh – 20 nafar). Bolalar nutq nuqsonining og‘irligi bo‘yicha (ONR II–III daraja, dizartriya, alaliya) tasniflandi va yosh, jins, ijtimoiy holat bo‘yicha ekvivalent guruhlar tuzildi.

Diagnostika bosqichida quyidagi standart metodikalar qo‘llanildi:

1. O.S. Ushakova, E.M. Strunina va V.I. Yashina metodikasi bo‘yicha nutqiy va kommunikativ ko‘nikmalarni baholash;
2. O.V. Dybina pedagogik diagnostikasi (kommunikativ kompetensiyalar bo‘yicha);
3. I.A. Bizikova dialogik nutqni o‘rganish metodikasi.

Baholash kriteriyalari quyidagilardan iboratdir: lingvistik (lug‘at, grammatika), sotsiolingvistik (muloqotda moslashuv), strategik (suhbatni davom ettirish, imo-ishora) va emotsional komponentlar. Har bir bola uchun ball tizimi (0–100 ball) qo‘llanildi. Eksperimental bosqich 3 oy davom etdi, haftada 3 marta 35–40 daqiqalik individual va kichik guruh mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Eksperimental guruhda o‘yin asosidagi interfaol texnologiyalar qo‘llanildi: rolli o‘yinlar, teatr terapiya, badiiy adabiyot vosit asidagi dialoglar, multimodal vositalar. Nazorat guruhida an’anaviy logopedik mashg‘ulotlar o‘tkazildi.

NATIJALAR

Dastlabki diagnostika natijalari shuni ko‘rsatdiki, nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetensiyasi past darajada: eksperimental guruhda 65% bolalarda dialogik nutq faolligi yetishmasligi, 72% da emotsional leksika cheklanganligi, 58% da nonverbal muloqot (mimika, imo-ishora) samaradorligi past ekanligi aniqlandi. Nazorat guruhida ham shunga yaqin ko‘rsatkichlar qayd etildi (farq statistik jihatdan ahamiyatsiz, $p>0,05$).

Eksperimental guruhda o‘yin va interfaol texnologiyalar qo‘llanilgandan keyin quyidagi ijobiy dinamika kuzatildi:

1. Dialogik nutq ko‘nikmalari (savol berish, suhbatni davom ettirish) 48% ga oshdi (oldingi 32 ball → 78 ball);
2. Nonverbal muloqot samaradorligi 62% ga yaxshilandi;
3. Ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichi (tengdoshlar bilan hamkorlik, emotsional javob berish) 67% ga ko‘tarildi;
4. Umumiy kommunikativ kompetensiya balli o‘rtacha 41% ga o‘sdi (statistik jihatdan ishonchli, U-kriteriyasi bo‘yicha $p<0,01$).

Bundan tashqari, nazorat guruhida o‘shish ancha past bo‘ldi: dialogik nutqda faqat 18% o‘shish, umumiy ko‘rsatkich 14% ga oshdi. Bolalarning individual kuzatuvlari shuni

tasdiqlaydiki, rolli o‘yinlar va teatr terapiya orqali bolalar o‘z fikrlarini erkinroq ifodalay boshlagan, qo‘rquv va izolyatsiya kamaygan. Masalan, “Do‘stlar oroli” dramtizatsiya o‘yini bolalarning hamkorlik ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirgan.

MUHOKAMA

Natijalarni muhokama qilar ekanmiz, nutq nuqsoni birlamchi defekt sifatida nafaqat til tuzilishini, balki kommunikativ kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini (lingvistik, sotsiolingvistik, strategik va diskursiv) cheklashi aniq bo‘ldi. Vygotskiy L.S.ning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga asoslanib, logoped va o‘qituvchining rahbarligi ostidagi o‘yin faoliyati bolaning potensial imkoniyatlarini ochishning eng samarali yo‘li ekanligi tasdiqlandi.

O‘zbekiston tajribasida inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘yin va interfaol texnologiyalar (sahnalashtirish, rolli o‘yinlar) bolalarning ijtimoiy moslashuvini tezlashtirishi ko‘rsatilgan. Xalqaro tadqiqotlarda ham shunga o‘xshash natijalar qayd etilgan: multimodal va o‘yin asosidagi yondashuvlar bolalarning emotsional-intellektual rivojlanishini 50% gacha tezlash tiradi va kommunikativ to‘siqlarni bartaraf etadi.

Albatta bir qancha amaliy qiyinchiliklar ham bo‘ldi ya‘ni, resurslar yetishmasligi, ota-onalar ishtirokining pastligi (faqat 45% oilalar faol qatnashgan) va individual xususiyatlarni hisobga olmaslik. Shu bois taklif etiladigan model – oila-maktab-logoped uch tomonlama hamkorligi asosida kompleks dasturdan iborat bo‘lgani ma‘qul: haftalik o‘yin mashg‘ulotlari, multimodal vositalar va doimiy monitoring. Kelajakda ko‘proq ishtirokchilar va raqamli texnologiyalarni (kompyuter dasturlari) jalb qilgan holda tadqiqotlar o‘tkazish zarur.

XULOSA

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish – bu sistemali, ijodiy va bolaga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, u nafaqat nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish, balki bolaning to‘laqonli ijtimoiy hayotga moslashuvi, shaxsiy o‘sishi va kelajakdagi muvaffaqiyatini ta‘minlaydi. Xususan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yin texnologiyalari (rolli o‘yinlar, teatr terapiya, dramtizatsiya), badiiy adabiyot va interfaol multimodal usullar eng yuqori samaradorlikka ega: eksperimental guruhda kommunikativ ko‘nikmalar o‘rtacha 41–67% ga oshgan. Ushbu yondashuv O‘zbekistonning inklyuziv ta‘lim siyosatiga to‘liq mos keladi va amaliyotda qo‘llanilishi mumkin. Logopedlar, maxsus pedagoglar va ota-onalar uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. Har bir bolaga individual dastur tuzish;
2. Oilani jarayonga faol jalb qilish;
3. Innovatsion texnologiyalarni (sensorli o‘yinlar, raqamli vositalar) keng qo‘llash.

Kelajakda ushbu yo‘nalishda ko‘proq ko‘p markazli, uzoq muddatli eksperimental tadqiqotlar va milliy dasturlar ishlab chiqish zarur. Natijada, nutq nuqsoni bo‘lgan bolalar jamiyatning to‘la huquqli a‘zolariga aylanishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dudko Ya.O., Osetinskaya E.A. Formirovanie kommunikativnoy kompetentsii u detey s tyazhelymi narusheniyami rechi // CyberLeninka, 2016.
2. Ayupova M.Yu. Logopediya: darslik. Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
3. Kaxxarova M.M. Nutqida og‘ir nuqsonlari bo‘lgan bolalarning nutqning o‘ziga xos xususiyatlari va rivojlantirish texnologiyalari // CyberLeninka, 2024.
4. Zhidkova L.V., Cherkasova E.L. Formirovanie kommunikativnoy kompetentnosti u detey s narusheniyami rechi // Defectologiya.pro, 2020–2025.
5. Mahmudova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish usullari // Nordic Press, 2025.
6. Egamberdiyeva M.G. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nuqsonlarini bartaraf etish yo‘llari // CyberLeninka, 2020.
7. Ushakova O.S., Strunina E.M., Yashina V.I. Metodika obsledovaniya rechi i kommunikativnykh umeniy starshikh doshkol’nikov.
8. Xodjabekova S. Og‘ir nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari // Ilmiy jurnal, 2024.